

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/104889>

Please be advised that this information was generated on 2021-10-21 and may be subject to change.

TELETEKST

Franc Schuerewegen

Br

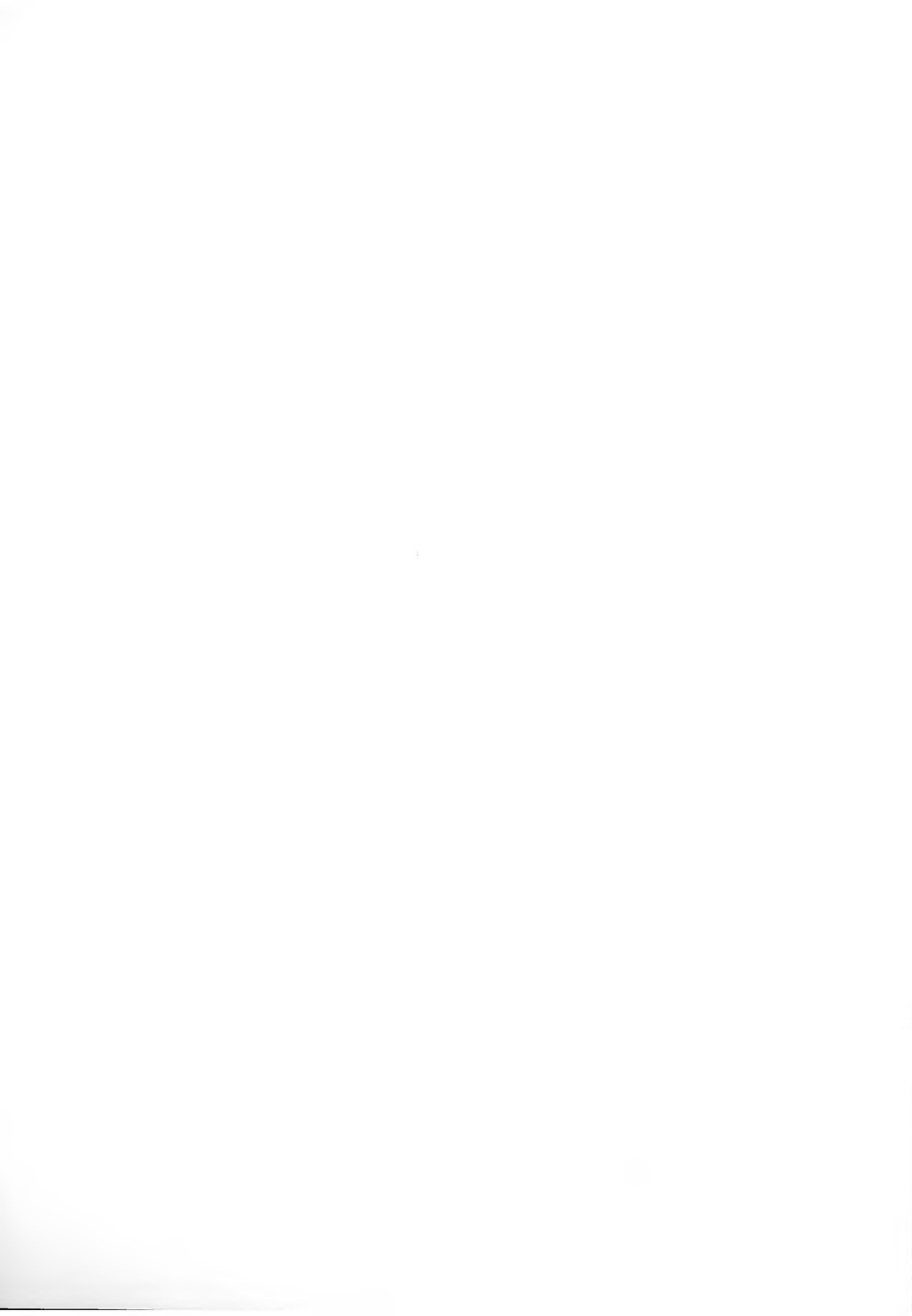
40903

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK NIJMEGEN

230000 0238 2664

TELETEKST

TELETEKST

Franc Schuerewegen

Rede

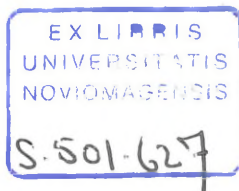
uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt
van hoogleraar in de Franse Letterkunde
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
op vrijdag 22 april 1994

Katholieke *Universiteit* Nijmegen

Br
40903

© 1994, F. Schuerewegen

Produktie: Universitair *Publikatie*bureau KUN

Druk: Grafisch Bedrijf Ponsen & Looijen b.v., Wageningen

ISBN 90 373 0247 5/CIP/NUGI 951

Niets uit deze uitgave mag worden veelelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyright-houder.

Mijnheer de Rector Magnificus,

Mijnheer de Decaan,

Geachte dames en heren,

Van Dale definieert 'teletekst' als 'een systeem waardoor men teksten op een televisiescherm kan laten verschijnen'. Dat is niet de betekenis waarover ik het vandaag wil hebben. Ik zou willen beginnen met de definitie van het woordenboek een beetje aan te passen. Je zou het verbreden of versmallen kunnen noemen, dat hangt ervan af hoe je het bekijkt.

Een 'teletekst' is voor mij letterlijk een tekst die van ver komt, een tekst uit de verte. En ik denk dan niet in de eerste plaats aan exotische teksten, aan teksten uit verre landen. Verwijdering is niet alleen een geografisch, maar ook een psychologisch en zelfs een esthetisch gegeven.

U hebt begrepen waar ik naartoe wil. Het begrip 'teletekst' heeft in mijn ogen weinig of niets te maken met het weergeven van sportuitslagen of nieuwsberichten op een televisiescherm. Een 'teletekst' betekent voor mij eigenlijk hetzelfde als een 'literaire tekst', al moet ik daar onmiddellijk aan toevoegen dat ik mij heel ongemakkelijk zou voelen, indien iemand mij zou vragen wat literatuur in mijn ogen nu eigenlijk *is*.

Die ongemakkelijkheid is trouwens een van de redenen waarom ik het woord 'teletekst' hier als titel heb gekozen. Wat is literatuur? *Qu'est-ce que la littérature?* de vraag die Sartre onder andere heeft gesteld, lijkt me niet de goede vraag te zijn. Ik denk dat we beter kunnen vertrekken vanuit de vraag naar het effect: wat doet literatuur? *Que fait la littérature?* Welke invloed heeft literatuur op de lezer? Je zou dat de pragmatische vraagstelling kunnen noemen. En het is hier, denk ik, dat begrippen als afstand en verwijdering een fundamentele rol spelen.

Laat ik dit met een voorbeeld illustreren. Marcel Proust heeft ooit, lang voordat hij aan *A la recherche du temps perdu* begon, een aantal teksten

vertaald van de Engelse kunsthistoricus en criticus John Ruskin. Bij een van die teksten, *Sesame and Lilies (Sésame et les Lys)*, heeft Proust ook een voorwoord geschreven. Over dat voorwoord wil ik het nu even hebben. Proust ziet Ruskin als een leermeester, een *maître à penser*. Maar hij schrijft dit voorwoord, omdat hij zich tegen zijn leermeester wil afzetten. Ruskin houdt in *Sesame and Lilies* een pleidooi voor het lezen. En Proust vindt dat Ruskin ondanks zijn ongetwijfeld goede bedoelingen niet tot de kern van de zaak is doorgedrongen. Dit is op zich al kenmerkend voor het verschijnsel dat ik vandaag met U zou willen bespreken. Proust heeft Ruskin goed gelezen. En juist daarom kan hij van Ruskins standpunt over het lezen afstand nemen. In feite komt het erop neer dat je het alleen maar met iemand oneens kan zijn, wanneer je eerst zijn mening hebt gedeeld.

Proust begint met te zeggen wat het lezen in zijn eigen ogen *niet* is: een gesprek. Met een boek kan je niet praten. Ruskin beweert net het omgekeerde. Hij gebruikt het spreken als een metafoor voor het lezen. Dat blijkt uit een fragment uit *Sesame and Lilies* dat Proust in zijn voorwoord aanhaalt en dat ik hier even wil hernemen, omdat het een duidelijk beeld geeft van de manier waarop Ruskin naar de literatuur en naar het lezen kijkt:

Stel dat we én de wil én de intelligentie hebben onze vrienden goed te kiezen, hoe weinigen onder ons zijn ertoe in staat, hoe beperkt is de reikwijdte van onze keuzes. Wij kunnen niet leren kennen wie wij maar willen... Wij kunnen met heel veel geluk een glimp opvangen van een groot dichter en de klank van zijn stem horen, of een vraag stellen aan een wetenschapsman, die ons vriendelijk zal antwoorden. Wij kunnen een onderhoud van tien minuten in de werkkamer van een minister regelen, één keer in ons leven het voorrecht hebben de blik van een koningin te vangen. En toch zijn we belust op die vluchtige toevalligheden, spenderen wij onze levensjaren, onze hartstochten en vermogens aan het najagen van weinig minder dan dat, terwijl er al die tijd een gezelschap voortdurend toegankelijk is dat bestaat uit mensen die, ongeacht onze rang of stand, met ons zouden praten zolang we maar willen.

En omdat dat gezelschap zo talrijk en aangenaam is en wij dat vlak bij ons een hele dag kunnen laten wachten – koningen en staatslieden wachten geduldig niet om audiëntie te verlenen, maar om er een te krijgen – zoeken

wij dat nooit op in die eenvoudig gemeubileerde antichambres, die de afdelingen van onze bibliotheken zijn, luisteren wij nooit naar ook maar één woord van wat zij ons te zeggen zouden hebben.¹

Proust vindt een dergelijke zienswijze naïef en overtrokken. Ruskin heeft om ons de waarde van het lezen bij te brengen een mooie platoonse mythe willen vertellen. Maar in feite zit hij helemaal fout. Want het wezenlijke verschil tussen een boek en een vriend is niet hun min of meer grote wijsheid maar wel de manier waarop je met hen communiceert. In het Frans klinkt dat als volgt:

[...] la lecture ne saurait être ainsi assimilée à une conversation, fût-ce avec le plus sage des hommes [...] ce qui diffère essentiellement entre un livre et un ami, ce n'est pas leur plus ou moins grande sagesse, mais la manière dont on communique avec eux, la lecture, au rebours de la conversation, consistant pour chacun de nous à recevoir communication d'une autre pensée, mais tout en restant seul, c'est-à-dire en continuant à jouir de la puissance intellectuelle qu'on a dans la solitude et que la conversation dissipe immédiatement, en continuant à pouvoir être inspiré, à rester en plein travail fécond de l'esprit sur lui-même.²

Lezen is communiceren in de schoot der eenzaamheid, kennis nemen van een ander gedachtengoed, terwijl je echter alleen blijft. Als je dat een beetje brutaler zou formuleren, dan zou je kunnen zeggen dat de lezer het boek gebruikt om de schrijver op afstand te houden. En je zou die bewering ook kunnen omkeren. Schrijvers grijpen naar de pen om een groter publiek te bereiken, om zich tot de massa te richten. Maar soms schrijven ze iets op omdat ze niet willen dat de lezer al te dichtbij zou komen, omdat ze zichzelf

---

¹ *Sesame and Lilies*, geciteerd in *Over het lezen*, vertaling T. Volger, Groningen, Historische Uitgeverij, 1993, p. 27.

² 'Journées de lecture', *Contre Sainte-Beuve*, précédé de *Pastiches et mélanges*, et suivi de *Essais et articles*, uitgave P. Clarac en Y. Sandre, Parijs, Bibliothèque de la Pléiade, 1971, p. 174.

willen beschermen en afschermen. En dat is nu net wat Proust hier op het oog heeft. Afstand is voor hem geen negatief gegeven. Integendeel. Nabijheid kan alleen maar daar ontstaan waar er eerst afstand is geweest. Elke toenaderingspoging wordt door verwijdering voorafgegaan.

Je kan dezelfde gedachte ook nog op een andere manier verwoorden. Net zoals Ruskin beschouwt Proust de relatie tussen de lezer en het boek als een vorm van *vriendschap*. Maar Proust ziet het lezen als een superieure vriendschapsvorm die weinig of niets te maken heeft met wat gewoonlijk voor vriendschap doorgaat. Proust geloofde namelijk niet in de vriendschap. Hij vond er niets aan. Maar het lezen is blijkbaar voor hem de uitzondering op de regel:

Sans doute, l'amitié, l'amitié qui a égard aux individus, est une chose frivole, et la lecture est une amitié. Mais du moins c'est une amitié sincère, et le fait qu'elle s'adresse à un mort, à un absent, lui donne quelque chose de désintéressé, de presque touchant. C'est de plus une amitié débarrassée de tout ce qui fait la laideur des autres.³

In feite zou je hier aan Roland Barthes kunnen denken en aan het beroemde stuk over 'La mort de l'auteur'. Proust formuleert een gelijkaardige gedachte zo'n hondervijftig jaar eerder. Lezen is vriendschap met een dode, een afwezige. Lezen is communiceren met het hiernamaals, ook al is de auteur nog in leven en kan je hem, indien je dat wilt, ontmoeten. Voor mij is vooral de paradox van belang die ten grondslag ligt aan de idee van de dood van de schrijver, zoals we die bij Proust en bij Barthes terugvinden. Afwezigheid gaat aan aanwezigheid vooraf. Je kan negativiteit ook op een positieve manier beleven. Literaire communicatie wordt pas mogelijk, wanneer je als lezer je fundamentele eenzaamheid aanvaardt.

Proust vergelijkt het lezen niet alleen met een spiritistische ervaring. Hij ziet de lectuur ook als een vorm van *telecommunicatie* in de moderne, technologische betekenis van het woord. In feite bestaat er voor Proust nauwelijks een verschil tussen die twee manieren van literatuurbeleving. Lezen is communiceren over grote afstanden. En telecommunicatie heeft bij Proust heel

---

³ 'Journées de lecture', p. 386.

veel met het occulte en met het verborgene te maken. Dat blijkt uit een passage uit *Le Côté de Guermantes*, het derde deel van *A la recherche du temps perdu*, waarover ik nu iets zou willen zeggen.

We hebben gezien dat Proust in zijn voorwoord bij de Ruskin-vertaling de idee verdedigt dat het lezen op geen enkele manier met een gesprek kan worden vergeleken. Maar als we naar *A la recherche* zelf gaan kijken, dan kunnen we ons maar moeilijk van de indruk ontdoen dat Proust wél geneigd is om de literaire communicatie met een vorm van spreken te vergelijken. Als ik Proust goed begrijp, dan lijkt er namelijk een verband te bestaan tussen lezen en *telefoneren*. Dat klinkt een beetje eigenaardig maar dat is inderdaad wat ik uit *Le Côté de Guermantes* meen te kunnen afleiden.

Proust vertelt in deze roman hoe de jonge Marcel, die in de stad Doncières verblijft, bij zijn vriend Saint-Loup, op een dag wordt opgebeld door zijn grootmoeder, die alleen in Parijs is achtergebleven. Het telefoongesprek tussen grootmoeder en kleinzoon verloopt alles behalve gemakkelijk. Maar daarom is het juist zo boeiend, zo fascinerend. Proust heeft het bijna altijd in *A la Recherche* over de begindagen van de telefoon, toen telefoneren helemaal nog niet zo vanzelfsprekend was. En dat is ook hier het geval:

Le téléphone n'était pas encore à cette époque d'un usage aussi courant qu'aujourd'hui. Et pourtant l'habitude met si peu de temps à dépouiller de leur mystère les forces sacrées avec lesquelles nous sommes en contact que, n'ayant pas eu ma communication immédiatement, la seule pensée que j'eus, ce fut que c'était bien long, bien incommode et presque l'intention d'adresser une plainte [...] ⁴

Er zit natuurlijk heel wat ironie in Prousts telefoonscenario. Maar de romanschrijver is hier tegelijkertijd ook bloedserieus. Je vind immers in dit fragment de doodsgedachte terug die al eerder in het voorwoord bij *Sesame and Lilies* was opgedoken. Als het waar is dat je een boek altijd leest alsof de schrijver van dat boek er niet meer is, ook al is hij nog in leven, dan kan je eigenlijk hetzelfde zeggen over het telefoneren, want de stem die in de telefoonhoorn weerklinkt *is* als een stem uit het hiernamaals. *De profundis*

---

⁴ *Le Côté de Guermantes*, uitgave N. Mauriac, Paris, Livre de Poche, 1992, p. 156.

clamavi. Marcells grootmoeders zal enige tijd na het telefoongesprek ziek worden en overlijden. En haar overlijden wordt in deze passage indirect aangekondigd:

Et aussitôt que notre appel a retenti, dans la nuit pleine d'apparitions sur laquelle nos oreilles s'ouvrent seules, un bruit léger – un bruit abstrait – celui de la distance supprimée – et la voix de l'être cher s'adresse à nous. C'est lui, c'est sa voix qui nous parle, qui est là. Mais comme elle est loin! Que de fois je n'ai pu l'écouter sans angoisse, comme si devant cette impossibilité de voir, avant de longues heures de voyage, celle dont la voix était si près de mon oreille, je sentais mieux ce qu'il y a de décevant dans l'apparence du rapprochement le plus doux, et à quelle distance nous pouvons être des personnes aimées au moment où il semble que nous n'aurions qu'à étendre la main pour les retenir. Présence réelle que cette voix si proche – dans la séparation effective! Mais anticipation aussi d'une séparation éternelle!⁵

Ik heb ooit een studie gemaakt over *De Kant van Guermantes* waarin ik het belang van de telefoonpassage voor Proust beroemde reminiscentietheorie heb proberen aan te tonen. Het paradoxale samengaan van aanwezigheid en afwezigheid, zoals we dat in het telefoongesprek terugvinden, is namelijk ook kenmerkend, meen ik, voor Prousts visie op het geheugen en op de herinnering. Je zou bijna kunnen stellen dat het telefoongesprek zoals Proust het hier beschrijft in feite model staat voor het beroemde onderscheid tussen *mémoire volontaire* en *mémoire involontaire*. Om het met een boutade te zeggen: in de onvrijwillige herinnering telefoneert het heden met het verleden⁶.

Vandaag zou ik vooral de hermeneutische of de interpretatieve dimensie van het Proustiaanse telefoonscenario willen benadrukken. Ik ben namelijk ook van mening dat men het gesprek tussen Marcel en zijn grootmoeder kan begrijpen als een lang uitgesponnen metafoor van de beschouwingen over het

---

⁵ *Le Côté de Guermantes*, p. 158.

⁶ Cf. mijn boek *A distance de voix*, Lille, Presses de l'Université, 1994, hfdst. VII.

lezen die Proust in zijn voorwoord bij de Ruskin-vertaling had geformuleerd: om te lezen moet je alleen zijn, maar je mag je toch niet helemaal van de buitenwereld afsluiten, want dan wordt het lezen onproductief en steriel. Schrijver en lezer moeten zich bijgevolg tot elkaar verhouden zoals iemand die opbelt tot iemand die wordt opgebeld. Of zoals Proust het zelf formuleert:

Ce qu'il faut donc, c'est une intervention qui, tout en venant d'un autre, se produise au fond de nous-mêmes, c'est bien l'impulsion d'un autre esprit, mais reçue au sein de la solitude.⁷

Lezen en telefoneren hebben bij Proust tenslotte ook nog met elkaar gemeen dat, hoewel de communicatie in beide gevallen moeizaam en onzeker verloopt, ze toch met een gevoel van zekerheid en zelfs van onfeilbaarheid gepaard gaat. De lezer treedt in contact met een afwezige, een dode. Dat is wat het lezen zo speciaal maakt, zo belangeloos en 'bijna ontroerend'. Voor de jonge Marcel die vanuit Doncières met zijn grootmoeder belt, is het telefoongesprek niet alleen een hachelijke onderneming – de 'Wakkere Maagden' die over de telefoonlijnen waken dreigen er om de haverklap mee het gesprek te onderbreken – tijdens het gesprek heeft er ook een echte openbaring plaats. Marcel leert zijn grootmoeder hier voor het eerst echt kennen. Voor het eerst beluistert hij haar ware stem:

[...] tout d'un coup j'entendis cette voix que je croyais à tort connaître si bien, car jusque-là, chaque fois que ma grand-mère avait causé avec moi, ce qu'elle me disait, je l'avais toujours suivi sur la partition ouverte de son visage où les yeux tenaient beaucoup de place, mais sa voix elle-même, je l'écoutais aujourd'hui pour la première fois. Et parce que cette voix m'apparaissait changée dans ses proportions dès l'instant qu'elle était un tout, et m'arrivait ainsi seule et sans l'accompagnement des traits de la figure, je découvrais combien cette voix était douce [...] fragile à force de délicatesse, elle semblait à tout moment prête à se briser, à expirer en un pur flot de larmes, puis l'ayant seule près de moi, vue sans le masque du visage, j'y remarquai, pour la première fois,

---

⁷ 'Journées de lecture', p. 180.

les chagrins qui l'avaient fêlée au cours de la vie.⁸

U hebt gemerkt dat Proust ook hier weer lezen en spreken tegenover elkaar plaatst. Grootmoeders aangezicht wordt met een 'masker' vergeleken, maar ook met een 'partituur', die moet ontcijferd, dat wil zeggen gelezen worden. Het lezen wordt hier bijgevolg een metafoor van de nabijheid, terwijl het spreken juist met afstandelijkheid in verband wordt gebracht: grootmoeders echte stem hoor je alleen maar in de telefoonhoorn. In tegenstelling met wat je eerst zou kunnen denken, is dit niet in tegenspraak met wat er in het voorwoord uit 1906 wordt beweerd. Ik denk dat die ogenschijnlijke tegenstelling in feite een indirecte bevestiging is: wanneer je de telefoonpassage in *Le Côté de Guermantes* naast de tekst van het voorwoord plaatst, dan kan je uit de confrontatie tussen die twee teksten ook afleiden dat, om werkelijk te kunnen boeien, een boek voor Proust altijd een beetje *gesloten*, dat wil zeggen *onleesbaar* moet blijven. Het ondoordringbare van de tekst geeft ons het verlangen om toch in de tekst door te dringen, net zoals het onbereikbare van de telefoonstem ons verplicht om die stem beter te beluisteren, wat uiteindelijk tot een betere begripsvorming kan leiden.

Proust is niet de enige die de gedachte heeft geformuleerd dat verwijdering en afstand een fundamentele rol spelen bij het lezen. Je vindt dezelfde gedachte ook elders terug. Ook in de literatuurkritiek en in de hermeneutiek. Maar Prousts literaire telecommunicatietheorie lijkt me toch vrij uniek te zijn. Anderen gaan zo ver niet. Het is blijkbaar niet gemakkelijk te aanvaarden dat de leduurervaring in essentie een afstandservaring is en dat het gevoel van er-niet-bij-te-horen dat met het lezen gepaard gaat nooit echt overwonnen kan worden, hoezeer je jezelf ook in een boek probeert in te leven, en hoe dicht je ook bij de auteur probeert te komen.

Om dat aan te tonen wil ik nu enige aandacht besteden aan de visie op het lezen en het interpreteren zoals we die terugvinden in het werk van de hedendaagse Franse wijsgeer en antropoloog Paul Ricoeur. Ricoeurs opvattingen over het lezen komen initieel heel dicht in de buurt van de Proustiaanse (hoewel Ricoeur niet expliciet naar Proust verwijst). Maar uiteindelijk kiest de filosoof toch voor een geheel andere benadering. In het telecommunicatie-

---

⁸ *Le Côté de Guermantes*, p. 159.

perspectief van waaruit ik hier probeer te redeneren is Ricoeurs hermeneutiek dan ook een beetje een hermeneutiek van de gemiste kans.

De tekst van waaruit ik wil vertrekken dateert al uit 1970, maar Ricoeur heeft hem in 1985 hernomen in het tweede deel van zijn *Essais d'herméneutique*⁹. Ricoeur begint met zich af te vragen hoe je nu het beste een tekst definieert om van daaruit een aantal beschouwingen te formuleren over de manier waarop lezers met teksten omgaan. Wat is een tekst? Ricoeur antwoordt: elk schriftelijk vastgelegd vertoog ('tout discours fixé par l'écriture'). Daaruit volgt onmiddellijk een andere vraag die onlosmakelijk met de eerste verbonden is: wat wordt er eigenlijk in een tekst vastgelegd? Moet je er met andere woorden van uitgaan dat aan elk schrijven een spreken voorafgaat?

Ricoeur verzet zich tegen de radicaal 'grammatologische' opvattingen van een Derrida door te stellen dat het schrijven wat hem betreft noodzakelijk op de tweede plaats komt en dat het bijgevolg geen enkele zin heeft om over het belang van het schrift na te denken, wanneer je niet eerst een spreken veronderstelt dat door het schrijven tot object wordt gemaakt. Natuurlijk is het niet zo dat een geschreven tekst altijd naar een werkelijk uitgesproken discours verwijst. Je 'fixeert' al schrijvend iets wat je *had kunnen* zeggen, maar niet *hebt* gezegd, omdat je de beslissing hebt genomen het op te schrijven. In die zin kan Ricoeur stellen dat het schrift niet *na* het spreken komt maar het spreken vervangt. Schrijven doe je in plaats van te spreken.

Zo komen we bij het lezen terecht. Ricoeur doet over de leeservaring zeer on-Ruskiniaanse en bijgevolg bijna Proustiaanse uitspraken. Het schrijven verhoudt zich niet tot het lezen zoals het spreken tot het antwoorden. De lezer is geen gesprekspartner, het lezen geen samenspraak. Een gesprek is een uitwisseling van vragen en antwoorden, lezen is iets geheel anders. Een tekst antwoordt niet op de eventuele vragen die je hem zou willen stellen. Bij het ontstaan van een boek of van een tekst worden het schrijven en het lezen definitief van elkaar losgekoppeld. Een tekst brengt altijd 'een dubbele verduistering' met zich mee ('une double occultation'): de lezer is afwezig bij het schrijven, de schrijver bij het lezen.

Ricoeur komt ook erg dicht in de buurt van Roland Barthes en van het

---

⁹ *Du texte à l'action: essais d'herméneutique, II*, Parijs, Seuil, 1986.

artikel waarover ik het hier eerder had: om een boek te lezen moet je eigenlijk altijd van de veronderstelling uitgaan dat de schrijver al dood is, want het is pas na de dood van de schrijver dat het boek volledig wordt en om zo te zeggen intact: de schrijver kan niet meer antwoorden; er rest ons alleen nog zijn boek om te lezen.

Maar toch is Ricoeurs visie op lezen en interpreteren veel minder Proustiaans of Barthesiaans dan je zou denken. In een volgend moment van zijn betoog heeft de filosoof het over de verwijzing, over de referentie. Een tekst verwijst naar de wereld, zegt Ricoeur. Er bestaat niet zoiets als een absolute tekst. Anderzijds wordt de verwijzende beweging in de taal door de tekst onderschept ('intercepté'). De verwijzing wordt geïmmobiliseerd, uitgesteld, geschorst ('suspendu'). Ricoeur gebruikt als voorbeeld om die 'schorsing' te illustreren de categorie van de demonstratieën: deze, die, daar, dat... Het is duidelijk dat aanwijzende voornaamwoorden een belangrijk deel van hun aanwijzende functie verliezen wanneer ze worden opgeschreven. Ze 'hangen in de lucht', zegt Ricoeur, ze zijn 'zonder wereld'. En het is de taak van de lezer om de tekst terug aan een wereld te helpen, om hem als het ware uit te lucht te plukken en hem met beide voeten weer op de grond te zetten.

En hier, denk ik, begint Ricoeurs recuperatiemanoeuvre. Want het is natuurlijk niet verkeerd te beweren dat de lezer de tekst die hij leest altijd naar zijn eigen leefwereld toehaalt. Maar dat betekent niet dat de tekst geen weerstand zou bieden of dat we geen moeilijkheden zouden ondervinden wanneer we proberen om ons een tekst eigen te maken. Hoe goed we het opgeschrevene ook proberen te begrijpen, juist omdat het werd opgeschreven, en niet werd uitgesproken, zal het ons altijd een beetje vreemd blijven. Ricoeur is zich bewust van de dialectische relatie die tijdens het lezen het zelf met het andere verweeft. Hij geeft toe dat bepaalde vormen van lectuur er juist op gericht zijn om het opschortende karakter van de tekst te bewaren en om er voor te zorgen dat het geschrevene zonder auteur en zonder wereld kan blijven. Dit zou onder andere de bedoeling zijn van de semiotiek en van de narratologie. Maar een hermeneutisch georiënteerd lezer moet verder durven gaan. Hij moet het *in suspensio* van de tekst opheffen, en zich het geschrevene toeëigenen.

Merkwaardig genoeg grijpt Ricoeur, om zijn visie op het lezen als inbezitting, als 'appropriation' te verduidelijken, terug naar een beeld dat hij

eerder in hetzelfde essay had verworpen. De lezer moet de tekst weer aan de praat krijgen, zegt Ricoeur. Hij moet de tekst voltooien door van de tekens weer woorden te maken. In het Frans heet dat: 'achever le texte en paroles'. Ik vind die formulering niet zo heel gelukkig en eigenlijk een beetje verdacht. Het mondelinge communicatie-model dat enkele bladzijden daarvoor door de filosoof werd afgewezen keert terug als metafoor, als beeld. Dat kan er op wijzen dat Ricoeur er uiteindelijk voor terugdeinst om het lezen helemaal van het spreken los te koppelen. 'Face-to-face' conversatie blijft desondanks alles een model en zelfs een ideaal.

'Achever' betekent 'voltooien' in het Frans, maar ook 'ongedaan maken' en zelfs 'afslachten'. Je zou de formule 'achever le texte en paroles' dan ook helemaal anders kunnen begrijpen: 'achever le texte *tout court*'. Wat werd opgeschreven krijg je niet aan de praat. Een tekst wordt gekenmerkt door stilte zelfs wanneer je hem hardop zou voorlezen. Je mag dus zeker geen woorden toevoegen aan een tekst, want dan zou je hem verstikken en verminken.

De inhaalbeweging die Ricoeur hier uitvoert vind je terug in de meeste hedendaagse theorieën over het lezen en het interpreteren. Het gebeurt eigenlijk heel dikwijls dat het mondelinge communicatiemodel via een zijdeur weer naar binnen wordt gehaald¹⁰. Wij mogen van Paul Ricoeur dan ook geen zondebok maken. Ricoeurs standpunt is genuanceerd en complex. De metafoor van de 'opschorting' en van het referentiële 'uitstel' laten initieel wel een ruimte over waarin afstand en verwijdering productief en creatief kunnen worden aangewend. Maar Ricoeur beslist uiteindelijk om die ruimte op te vullen en laat ze bijgevolg verdwijnen.

Met mijn kritiek op Ricoeur heb ik eigenlijk al de overgang naar mijn conclusie gemaakt. Ik denk namelijk dat we ervan moeten uitgaan dat de telecommunicatie-ervaring die ik hier met het lezen van literatuur in verband probeer te brengen, uiteindelijk nog het beste verwoord wordt in de literatuur zelf. De teksten van Proust die ik hier eerder heb aangehaald maken dat wat mij betreft al heel erg duidelijk. Daarom heb ik ook vrij lang bij Proust stilgestaan. Maar er zijn nog heel wat andere voorbeelden te vinden, ook in de hedendaagse literatuur, hetgeen eigenlijk helemaal niet zo voor de hand lig-

---

¹⁰ Zie mijn studie 'Télédialogisme', *Poétique*, nr 81, 1990.

gend is, omdat telecommunicatie vandaag een banaal gegeven is geworden, waarover niemand zich nog echt verwondert. En toch. Schrijvers blijven gefascineerd door dit thema dat eigenlijk veel meer dan een thema is. Want in feite gaat het hier over de essentie van de literatuur.

Dat blijkt ook uit het voorbeeld dat ik bij wijze van slot zou willen behandelen: *Le Navire Night* van de Franse schrijfster Marguerite Duras, een tekst die in de oorspronkelijke versie in 1978 werd gepubliceerd en die Duras ook in datzelfde jaar heeft verfilmd.

Le Navire Night, ook weer een telefoonverhaal, is in de eerste plaats een soort *remake* van *Romeo and Juliet*. Twee jonge mensen kunnen hun liefde voor elkaar uitsluitend via de telefoon beleven. Hij heeft nachtdienst in een telefooncentrale. Zij is zwaar ziek en mag het huis niet uit. Duras verwijst hier ook naar de zogenaamde 'messageries roses', zeg maar de Franse sexlijnen, al gebruiken de Fransen liever hun 'minitel', hun huiscomputer, voor wat dit soort van contacten betreft. De twee geliefden waarvan Duras het verhaal vertelt zijn trouwens niet echt op zoek naar de vlugge en oppervlakkige bevrediging die door de '36-15' netwerken wordt aangeboden. De manier waarop zij met het telefoontoestel omgaan zou je eerder Proustiaans kunnen noemen.

Wanneer de mannelijke hoofdpersoon van *Le Navire Night* pogingen onderneemt om zijn isolement te doorbreken en om zijn geliefde ook daadwerkelijk te ontmoeten, komt er een breuk in de relatie. De jongeman mag zich niet omdraaien ('se retourner'), schrijft Duras. Als hij aan de stem van het meisje een gezicht probeert te geven, dan houdt het verhaal op: 'S'il se retourne, l'histoire s'arrête'¹¹. Dat is een duidelijke verwijzing naar de mythe van Orpheus en Eurydice, een verwijzing die je trouwens ook al bij Proust terugvindt, op het einde van de telefoon-sequentie in *De Kant van Guermantes*. Het telefoongesprek zoals Proust en Duras het beschrijven, lijkt inderdaad een beetje op een orfisch mysterie. Eurydice moet onzichtbaar blijven. Je kan alleen maar verlangen naar iets dat niet aanwezig is, naar iets dat je niet hebt.

De mythe van Orpheus en Eurydice kan je natuurlijk ook met het lezen van literatuur in verband brengen. Bij Proust blijft dit verband impliciet. Bij Duras wordt het expliciet aangegeven in een korte inleidende tekst die de schrijfster

---

¹¹ *Le Navire Night et autres textes*, Parijs, Folio, 1986, p. 66.

in 1979 aan haar verhaal heeft toegevoegd. In deze tekst beschrijft ze de moeilijkheden die ze heeft ondervonden toen ze probeerde het verhaal te verfilmen. In feite was dat een onmogelijke opgave, besluit Duras. Onzichtbaarheid speelt in mijn verhaal een doorslaggevende rol. Ik ben dan ook een beetje overmoedig geweest toen ik geprobeerd heb dit verhaal in beelden om te zetten:

La lumière dans la chambre des amants je crois qu'il ne fallait pas la faire. Après l'écriture du texte, tout venait trop tard, parce que l'événement avait déjà eu lieu, justement, l'écriture. Parce que l'écriture, qu'elle soit écrite ou lue, c'est ici identique, c'est pareillement le partage de l'histoire générale. Cette histoire ici, qui est à tous, j'avais le droit, moi, d'en avoir ma part puisque c'est comme ça que moi, je la partage avec d'autres, en écrivant. Mais peut-être n'avais-je pas le droit ici [...] une fois l'écriture passée, une fois pénétrée et refermée cette nuit commune du gouffre, de faire comme s'il était possible d'y revenir voir une deuxième fois.¹²

In feite vergelijkt de cineaste zichzelf hier met de Orpheus-figuur: ze had niet op haar stappen mogen terugkomen; het verhaal was al verteld; het was niet nodig om er nog iets aan toe te voegen. Onzichtbaarheid is niet alleen een thematisch element in het verhaal. Onzichtbaarheid bepaalt ook de manier waarop het verhaal moet worden verteld en gelezen. En dat leidt ons terug naar het telecommunicatiethema. De schrijver die schrijft en de lezer die leest zijn als de twee minnaars die 's nachts aan hun telefoontoestel gekluisterd de menselijke communicatie tot haar meest essentiële bestanddelen proberen te herleiden. Je zou hier naar de fatische functie in Jakobsons beroemde communicatiemodel kunnen verwijzen. Maar het gaat hier vooral, denk ik, om een poging om door te dringen tot de essentie van de literaire communicatie. Dat wordt duidelijk in ander stukje uit het voorwoord uit 1979 waarin Duras de telefoonervaring heel bewust met de literaire ervaring vermengt en verwart:

La personne qui se dévoile dans le gouffre ne se réclame d'aucune identité. Elle ne se réclame que de ça, d'être pareille. Pareille à celui qui lui

---

¹² *Le Navire Night*, p. 10.

répondra. A tous. C'est un déblaiement fabuleux qui s'opère dès qu'on ose parler, plutôt dès qu'on y arrive. Parce que dès que nous appelons, nous devenons, nous sommes déjà pareils. A qui? A quoi? A ce dont nous ne savons rien. Et c'est en devenant personne pareille que nous quittons le désert, la société. Ecrire, c'est n'être personne. 'Mort', disait Thomas Mann. Lorsque nous écrivons, lorsque nous appelons, déjà nous sommes pareils. Essayez. Essayez alors que vous êtes seul dans votre chambre, libre, sans aucun contrôle de l'extérieur, d'appeler ou de répondre au-dessus du gouffre. De vous mélanger au vertige, à l'immense marée des appels. Ce premier mot, ce premier cri on ne sait pas le crier. Autant appeler Dieu. C'est impossible. Et cela se fait.¹³

Je zou deze passage als een samenvatting kunnen zien van de literaire telecommunicatie-problematiek, zoals die ons vandaag heeft bezig gehouden. Alle motieven die we al eerder hebben ontmoet stromen hier samen. Alles komt nog een keer terug. Duras herinnert ons aan de metafysische dimensie die in elk lezen, in elk spreken aanwezig is. Je zou aan Sint Augustinus kunnen denken en aan het beroemde 'Tolle, lege' uit het achtste boek van de *Belijdenissen*. Maar de Franse schrijfster verbindt het lezen in de eerste plaats met wat ik bijna een vorm van negatieve theologie zou willen noemen. De ander (lezer, schrijver) is de persoon die nog niet aanwezig is. Je kan over hem of over haar bijgevolg alleen maar in negatieve termen spreken. Die negativiteit wordt ook hier met het thema van de dood in verband gebracht. En de telecommunicatiemetafoor die Duras aan het verhaal zelf ontleent is de overkoepelende structuur die al die elementen samen houdt.

Misschien wordt het hier pas echt duidelijk waarom je met het woord 'teletekst' ook naar iets geheel anders kan verwijzen dan naar wat er in het woordenboek mee wordt bedoeld. Het werkwoord 'appeler' betekent tegelijkertijd bij Marguerite Duras 'schrijven', 'lezen', 'roepen', 'aanroepen', 'op-roepen', enz. zonder dat je kan zeggen welke de oorspronkelijke of eerste betekenis is en welke betekenissen van welke andere zijn afgeleid. Ik zou daarin de definitieve bevestiging willen zien van de gedachte die Proust al in 1906 had geformuleerd: literatuur *is* telecommunicatie, lezen *is* telecom-

---

¹³ *Le Navire Nighu*, p. 10.

municeren. Dat betekent dat je al lezend probeert een afstand te overbruggen, maar ook dat je daar niet echt in slaagt, want dan zou telecommunicatie weer 'gewone' communicatie worden.

Marguerite Duras lijkt me wat dat laatste punt betreft trouwens nog een stapje verder te willen gaan dan Marcel Proust. In feite wordt in *Le Navire Night* de vraag gesteld of het nog wel zin heeft om communicatie en telecommunicatie van elkaar te onderscheiden. In feite, zegt Duras, communiceren we altijd om een afstand te overbruggen, of we nu schrijven of lezen of spreken of telefoneren. Absolute nabijheid maakt communicatie absoluut overbodig. Telecommunicatie is bijgevolg geen verlengstuk van de gewone communicatie. Telecommunicatie is datgene wat fundamenteel aanwezig is in elk communiceren.

Ik ben mijn betoog begonnen met een sterk onderscheid te maken tussen het lezen van literatuur enerzijds en het gewone, dagelijkse spreken anderzijds. Ik moet daar nu aan toevoegen dat dit onderscheid uiteindelijk niet echt houdbaar is. Niet omdat lezen en spreken fundamenteel hetzelfde zouden zijn. Proust heeft die gedachte op een overtuigende manier weerlegd. Maar omdat elk spreken, hoe probleemloos het ook schijnt te verlopen, altijd een vorm van afstand veronderstelt. Het volstaat bijgevolg niet het lezen en het spreken tegenover elkander te stellen. Je moet het lezen ook als een verduidelijking, of als een explicitering zien, van wat er in elk communiceren, dus ook in elk spreken, fundamenteel aan de hand is.

Mijnheer de Rector magnificus, mijnheer de Decaan, geachte dames en heren,

Ik heb vandaag duidelijk proberen te maken waarom ik denk dat afstand en afwezigheid een essentiële rol spelen in elke menselijke communicatie en waarom het lezen van literatuur ons hierbij tot lering kan zijn. Ik zal eindigen met een kort persoonlijk woord waarin ik, zoals bij deze vorm van spreken gebruikelijk is, nabijheid en aanwezigheid zal benadrukken. Ik denk dat ik die overgang rustig mag maken. Als de stelling die ik hier heb verdedigd correct is, dan zouden die twee momenten van mijn betoog niet echt met elkaar in tegenspraak mogen zijn. Integendeel. Dan zouden ze logisch uit elkaar moeten voortvloeien.

Ik word binnenkort vijfendertig. Ik weet niet welke interpretatie je aan zo'n leeftijd moet geven. Soms denk ik dat ik nog jong ben. Soms voel ik me al oud. In de context van vandaag weegt waarschijnlijk vooral het eerste door. In het land waar ik vandaan kom is het moeilijk denkbaar, om niet te zeggen onmogelijk, dat je op je vierendertigste tot de waardigheid van dit ambt wordt toegelaten. In Nederland, en aan deze universiteit, kan dat blijkbaar wel. Ik vind dat een immens teken van vertrouwen.

Ik ben de Stichting Katholieke Universiteit en het College van Bestuur van de KUN grote dank verschuldigd voor mijn benoeming. Ik dank ook Hans Bots en Bernard Bichakjian, omdat ik meen dat zij bij mijn benoeming een belangrijke rol hebben gespeeld. Aan de leden van mijn vakgroep zou ik willen zeggen dat ik er vast van overtuigd ben dat we aan een vruchtbare samenwerking zijn begonnen. Ik weiger mee te doen aan het doemdenken dat zo dikwijls in de letterenfaculteiten de sfeer bepaalt. Ik geloof in de toekomst. Ik denk dat je dat moet doen.

Ook wil ik Wouter Kusters en Raymond Van den Broeck danken voor hun stilistisch commentaar. Vlamingen zeggen wel eens dat ze zich nooit echt op hun gemak voelen, wanneer zij voor een Nederlands publiek Nederlands willen praten. Dank zij Raymond en Wouter heb ik mijn schroom gedeeltelijk overwonnen.

En tenslotte wil ik ook nog mijn studenten danken, omdat ze de deur van mijn kamer zo mooi hadden versierd!

Ik heb gezegd.

